

В. БУНИК (Львів)

ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА : ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Знання минулого допомагає краще зрозуміти і пояснити теперішнє. Саме тому можна твердо заявити, що політичні вчення минулого дуже тісно пов'язані із політичними вченнями теперішнього. Не випадково і сьогодні, вже у XXI столітті ми продовжуємо аналізувати тексти видатних мислителів минулого і навіть в дечому з ними не погоджуємось. Так, видатний сучасний австрійський філософ Карл Поппер (1902-1994) у своїй книзі „Відкрите суспільство та його вороги” полемізує з Платоном стосовно його „політичної програми”. К. Поппер зазначає, що коли він звертається до минулого, аналізована ним проблема стає проблемою сучасності.

Усі політичні теорії відображають реальні політичні відносини суспільства, тому політичні теорії змогли з'явитись лише з утворенням політичного життя суспільства і появою держави.

Вихідною категорією політичної науки є категорія "політика". Поняття "політика", яке з'явилося ще за часів Стародавньої Греції, має дуже багато різноманітних визначень і характеристик. При цьому ми не можемо стверджувати, що

якесь з них є неправдивим чи неправильним. Навпаки кожне з цих визначень доповнює попереднє і ще більше розкриває його сутність та складність.

Ще давньогрецькі філософи такі, як Арістотель і Платон вважали, що політика – це, перш за все, мистецтво володіти словом, мистецтво переконувати, мистецтво керувати, мистецтво користуватись владою.

Мислителі нового часу такі, як Н. Макіавеллі визначав політику не лише, як мистецтво, а, перш за все, як науку, яка пояснює минуле, керує сучасним і може спрогнозувати майбутнє.

Можна багато говорити, що ще означає політика, що вона в себе включає, з чим її ще можна порівняти, адже політика є дуже багатогранною. Тому виходячи з історичного досвіду та отриманих з нього знань можна впевнено стверджувати, що це дійсно мистецтво, мистецтво поєднати знання, досвід, талант, навички, інтуїцію та вміння використати це в управлінні державою : визначити мету держави, активізувати усі ресурси країни для її втілення, як всередині країни так і на міжнародній арені, здійснити організацію суспільства, яке перебуває під державною владою [3, с.9]. Врешті – решт, політика пов'язана з формуванням влади. При цьому слід зауважити, що політика не обмежується виключно контекстом влади : в її основі – індивідуальні, групові та суспільні інтереси.

Народження цілісної політичної системи пов'язане з подальшим цивілізаційним розвитком, формуванням громадського суспільства, його структури. З метою задоволення їхніх потреб та інтересів виникають політичні партії, профспілки, селянські спілки, об'єднання промисловців, міжгрупові об'єднання (Пр. національні народні фронти) тощо. Поетапно утворюється повноцінна політична система [1, с.19].

Категорія "політична система" запроваджена відносно недавно. Справа в тому, що до середини ХХ ст. політологія існувала, як сукупність розрізнених знань про політичні явища та процеси. Тому американські політологи та науковці низки європейських країн – Великобританії, Німеччини, Франції та інших відчували гостру потребу в систематизації теоретичних знань та емпіричного матеріалу, створенні цілісної системи наукових знань про політику. Розрізнені політологічні знання були з'єднані завдяки створенню, насамперед науковцями США, теорії політичної системи суспільства.

Політична система є головним об'єктом дослідження політичних процесів. Так що ж таке політична система? З яких елементів вона складається? Відповідно до найпоширенішого розуміння система – це сукупність елементів, що перебувають у відносинах та зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність. Уже з цього, не надто складного, визначення можна побачити, що система складається з певних окремих елементів, які є взаємопов'язаними, саме вони і створюють особливу структуру тої чи іншої системи, забезпечуючи, при цьому, її єдність.

Системний підхід до вивчення політики застосував Толкотт Парсонс. У своїй праці "Соціальна система" він зосередився, перш за все, на аналізі суспільства, як системи що складається з окремих, інтегрованих елементів так званих підсистем.

Такими елементами у структурі кожного суспільства були суспільні цілі, норми, цінності та ролі. Парсонс вважав, що підсистеми повинні відповідати таким функціональним критеріям: 1) підсистема пристосовує систему до свого оточення; 2) підсистема визначає головні цілі, які потрібно було досягти та, при цьому, мобілізує ресурси системи для їх досягнення; 3) підсистема забезпечує єдність усієї системи шляхом внутрішньої координації її елементів (інтеграція); 4) підсистема підтримує рівновагу та створення нових системних елементів (латентність).

Опираючись на даний підхід, вчений визначив, що елементами суспільства, як системи, є інститути кожен з яких виступає підсистемою великої суспільної системи. Кожній підсистемі властиві чотири основні функції, що забезпечують збереження й виживання будь-якої системи.

Такими функціями є, по-перше, адаптація, тобто специфічний різновид взаємодії соціальних суб'єктів із середовищем, в результаті і в процесі якої відбувається пристосування її вимог до навколишнього середовища. Функцію адаптації в соціальній системі забезпечують політична та економічна підсистеми. Другою функцією соціальної системи є досягнення поставлених цілей. Цю функцію забезпечує політика, тобто політична підсистема. Як вже згадувалось, третя функція – інтеграція, тобто здійснюється об'єднання окремих елементів, для того, щоб зберегти упорядкованість, безконфліктність та єдність між соціальними суб'єктами – індивідами, організаціями, соціальними спільнотами тощо. Цю функцію забезпечують правові інститути, норми, права, закони, звичаї, владні структури. Четвертою функцією соціальної системи є підтримання єдності системи, котра забезпечується віруваннями, мораллю, органами соціалізації (сім'я, школа, мистецтво тощо). Отже, кожне суспільство є сукупністю підсистем (сфер): виробничої, соціальної, духовної, політичної, до якої належать інститути держави і влади.

Усі ці підсистеми наділені властивими лише їм функціями, цінностями, нормами, цілями тощо:

- виробнича забезпечує матеріальну основу життя суспільства;
- соціальна і духовна сприяють нормальному функціонуванню різних соціальних інститутів;
- політична покликана створювати сприятливі умови для ефективної діяльності всіх ланок суспільної системи, для повної реалізації інтересів усіх членів суспільства.

Кожна з підсистем може зберігати життєздатність лише за умови, що всі інші функціонуватимуть бездоганно чи хоча б задовільно.

Ідеї Парсонса відкрили нове бачення на аналіз політичних відносин і процесів, що і дозволило визначити місце політики в житті суспільства.

У визначенні "політична система" розрізняють соціологічну і правову концепцію [3, с.12]. Соціологічна концепція визначає політичну систему, як динамічний механізм, що перетворює імпульси від оточення і від самих політичних структур на політичне рішення, які формують політичну поведінку та громадянську позицію індивідуума. Прибічником соціологічної концепції був відомий американський вчений Девід Істон . Він відомий такими працями, як "Політична система" (1953), "Концептуальна структура для політичного життя" (1965), "Системний аналіз політичного життя" (1965). Саме Девід Істон уперше застосував системний підхід до аналізу політики. Для теоретичного аналізу політичного життя за вихідну модель

учений використав біологічні моделі, які активно взаємодіють, як між собою так і з довкіллям, що забезпечує їхню стабільність. Саме завдяки активній взаємодії систем із навколишнім середовищем здійснюється їхній активний розвиток та самозбереження. Девід Істон вважає, що політична система є дуже схожою до біологічної системи і вона має, відповідно, своє середовище в якому й функціонує. Середовище, яке впливає на політичну систему Істон поділяє на внутрішньо-суспільні системи (економічна, культурна, соціальна, психологічна) та поза суспільні, тобто ті, які перебувають поза межами даного суспільства (міжнародна торгова система, міжнародні організації тощо). Навколишнє середовище для політичної системи складають суспільні системи – економічна, соціальна, духовно-ідеологічна тощо. Водночас, слід зазначити, що політична система якісно відрізняється від інших суспільних систем, адже між політичною системою та її оточенням є певні межі, через які вони один з одним взаємодіють. Саме тому Д. Істон основною одиницею аналізу політичної системи визначив взаємодію між політичною системою та навколишнім середовищем. При чому політична взаємодія на відміну від інших соціальних взаємодій спрямована на примусовий розподіл цінностей у суспільстві. На основі цього вчений розглядав політичну систему, як сукупність взаємодій, які здійснюють індивіди і які спрямовані на авторитарний розподіл цінностей (матеріальних і духовних). Саме це запобігає виникненню конфліктів між членами суспільства. Отже, слід зазначити, що політична система, перш за все, повинна бути в змозі розподілити цінності в суспільстві та подати їх так, щоб переконати громадян прийняти ці цінності, як обов'язкові. Невиконання системою цього принципу призводить до зростання напруження всередині неї і навіть до її занепаду.

Отже, політична система за Д. Істоном – це засоби за допомогою яких вимоги, за підтримки суб'єктів та об'єктів політики, перетворюються на реальні дії. При цьому політична система повинна забезпечити мобілізацію суспільних ресурсів для досягнення тих чи інших цілей.

Всередині політичної системи відбувається конверсія введених до неї вимог і підтримки, які трансформуються і призводять до вироблення рішень та відповідних, для їх втілення у життя, дій. Саму ж політичну систему порівнюють із своєрідним "чорним ящиком" діяльність (конверсія) якого є прихована від оточуючого середовища. На виході системи з'являються нові закони, субсидії, пільги, інформаційні кампанії, політичні заяви влади, вищих посадових осіб тощо. Таким чином політична система є дещо подібною до електронно-обчислювальної машини, а її рішення до комп'ютерних операцій.

Слід зазначити, що в політичній системі існує і зворотній зв'язок, тобто елементи виходу впливають на наступні вимоги й підтримку. Зворотній зв'язок є основним механізмом усунення напруження у суспільстві, але здійснити це можна лише за умови реагування влади на імпульси, що надходять до системи. Якщо ж влада не уважна до потреб та вимог членів суспільства та враховує лише свої власні потреби та ідеї, тоді слід чекати, що ніякої підтримки, з боку суспільства, щодо дій влади, не буде. Це особливо важливо враховувати, якщо влада все ж таки намагається не лише зберегти мінімальний рівень підтримки системи, але й хоче знайти нову базу підтримки або ж намагається створити інший режим. Зміни, адаптація, самозбереження, переорієнтація можливостей, зміна цілей – все це, вважає Істон основними чинниками, які допоможуть справитись із напруженням або стресами у політичній системі.

Таким чином, політична система, за Істоном, — це не лише система взаємодії її структур, але й постійно змінна, функціональна, динамічна система.

Розвитку теорії політичної системи дуже сприяв структурно-функціональний метод. Найбільш відомим представником структурно-функціонального підходу в політології вважається Г. Алмонд. Політичну систему вчений визначає, як систему взаємодії, яка присутня у всіх самостійних суспільствах та виконує функції інтеграції, та адаптації не лише всередині суспільства, але й за його межами. Тобто політична система, на його думку – це легітимна система, яка, перш за все, підтримує порядок у суспільстві. Це узаконена сила, яка пропускає через себе усі "вхідні" та "вихідні" фактори, що надходять із суспільства, надає їм значущості, та смислу, тим самим забезпечує сукупність системи.

На відміну від Істона Алмонда цікавить не стільки аналіз системних процесів скільки дослідження стабільних структур політичної системи та визначення їх важливості. Отже, саме політична структура є важливим компонентом у розумінні політичної системи. Політична структура – це, перш за все, внутрішня організація цілісної системи, специфічного способу взаємозв'язку і взаємодії компонентів, що її утворюють. Вона покликана сприяти функціонуванню політичної системи, реалізації цілей і завдань, що стоять перед суспільством в економічній і духовних сферах. За визначенням Г. Алмонда структура – це доступна спостереженню діяльність, що формує політичну систему. На прикладі ця діяльність виражається, перш за все, створенням механізму функціонування державної влади. Як відомо саме державна влада є базовим елементом політичної системи. Цей організм є складним комплексом спеціальних органів і установ, які виконують, як внутрішні так і зовнішні функції управління справами суспільства. Органи влади поділяються на загальнодержавні, регіональні та місцеві.

Основну діяльність влади держави здійснюють загальнодержавні органи влади, які втілюються у трьох, так званих, гілках влади: законодавчу, виконавчу та судову. Слід зазначити, що поділ влади є достатньо відносним, адже для того, щоб держава повноцінно функціонувала, влада повинна діяти, як єдиний організм, тому поділ влади виражається лише у функціях, які вона виконує. Отже, кожна гілка влади має свої функції, мету, завдання та повноваження, тобто має у розпорядженні ресурси за допомогою яких здійснює свою діяльність.

Головним для функціональності системи є забезпечення стану динамічної рівноваги шляхом адекватної переробки імпульсів.

Кожна політична система має свої ознаки, форму, тип. Ця практика була започаткована ще Платоном, який вирізняв монархію, аристократію та демократію. Продовжував та удосконалював цю класифікацію Аристотель. Він виділив такі типи політичних систем: монархію – тиранію, аристократію – олігархію, політію – демократію. Значно пізніше, коли політична система почала набувати структурних рис, марксизм, спираючись на класові пріоритети, вивів типологію з соціально-економічних структур суспільства: рабовласницька, феодальна, буржуазна й соціалістична системи. Більш сучасною є типологія, головним критерієм якої є відповідність ідеалів та цінностей суспільства тим формам, у які це суспільство організовано. Цю типологію запропонував Г. Алмонд ще наприкінці 30-х років ХХ ст. і виділяє вона чотири політичних

системи [5, с.229].

Перш за все, слід виділити конституційну англо – американську політичну систему. Така політична система панує у таких високо розвинених державах, як Великобританія, Сполучені Штати Америки, Канада, Австралія. У цих країнах на перший план виходить: політична свобода людини, її добробут, соціальна безпека, економічний лібералізм, світоглядний індивідуалізм, але при цьому вимагається повна законопослушність громадянина. Характерними рисами цього типу є чіткий розподіл влади, наявність механізму стримувань і противаг, висока ступінь організованості, стабільності, структурована багатопартійність.

Такі високорозвинені країни, як Франція, Італія, Німеччина, Австрія, Швейцарія належать до ліберально-демократичного континентально – європейського типу. Континентально-європейський тип відрізняється фрагментарністю політичної культури, співіснуванням традиційних і нових культур, тобто поєднання консерватизму та новаторства. Для цього типу є характерна прихильність до ліберально – демократичних традицій. Така політична система виділяється великою різноманітністю політичних партій. У таких політичних системах партії відіграють досить велику роль.

До авторитарної політичної системи в основному належать менш розвинені країни, або як їх називають країни «третього світу», тобто більшість країн Азії, Африки та Латинської Америки. Така політична система характеризується частковою політичною свободою людини, високим потенціалом насильства, невиразним розподілом влади, тобто одна гілка влади перетягує на себе функції іншої, наприклад виконавча гілка влади здійснює законотворчу функцію або ж втручається у судові справи тощо. У такій політичній системі політична участь громадян у державних справах обмежується місцевим рівнем.

Найбільш суворою до громадянських прав та свобод являється тоталітарна політична система. Прикладом такої була нациська Німеччина, фашиська Італія. Така політична система характеризується, перш за все, централізацією влади, суворим контролем над усім та усіма, відсутністю свободи слова, високим рівнем насильства. У такому суспільстві забороняється будь – яка політична самодіяльність, суспільство абсолютно не впливає на політичне життя держави.

У сучасній західній політичній науці розрізняють такі типи політичних систем: військові та громадянські; консервативні й ті, що трансформуються; закриті й відкриті (в основу покладено ступінь і глибину зв'язків із зовнішнім світом); завершені й незавершені (основний критерій — наявність усіх складових); мікроскопічні, макроскопічні та глобальні; традиційні й модернізовані; демократичні, авторитарні й тоталітарні.

Отже, узагальнено, слід зазначити, що у кожній політичній системі, якого б типу вона не була, існує певний узаконений фізичний примус держави у суспільстві. Просто, в залежності від типу цієї політичної системи можна визначити рівень і суворість цього примусу.

Усі типології є умовними. Насправді не існує “чистого” типу політичних систем, оскільки всі вони, насамперед, є результатом свідомих зусиль людей, що живуть у певний час і в певному місці. До того ж політична система суспільства — своєрідне утворення, особливості якого визначаються історичними, економічними, культурними та іншими умовами.

Отже, системний аналіз дає можливість визначити, що будь-яка система, в тому числі й політична, визначається тим, що, по-перше, складається з багатьох елементів; по-друге, елементи системи складають єдине ціле; по-третє, система взаємодіє з навколишнім середовищем.

1. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: [Монографія]. – К., 2000.
2. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-ге вид. доп. і перероб. – К.: Генеза 2004.
3. Бондар А. Основы Политологии (Наука и Политика). – К., 1991.
4. Політологічний словник: Навч. посіб. / за ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005.
5. Політологія: Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. – 3-тє вид., перероб., доп. – К.: ВЦ «Академія», 2006.

SUMMARY

Bunyk V. CONCEPT OF POLITICAL SYSTEM OF SOCIETY : THEORETICAL ASPECT

The article investigate role and place of political system. A political system is a system of politics and government. It is usually compared to the legal system, economic system, cultural system, and other social systems. However, this is a very simplified view of a much more complex system of categories involving the views: who should have authority, how religious questions should be handled, and what the government's influence on its people and economy should be.